

Agata Włodkowska-Bagan

RYWALIZACJA I WSPÓŁPORACA MOCARSTW NA OBSZARZE AZJI CENTRALNEJ

GREAT POWER RIVALRY AND COOPARATION IN CENTRAL ASIA

Słowa kluczowe: rywalizacja i współpraca mocarstw, polityka Rosji, USA, Chin, Turcji, Iranu, UE na obszarze Azji Centralnej, bogactwa naturalne: ropa naftowa i gaz ziemny.

Key words: great power rivalry and cooperation, Russian, American, Chinese, Turkish, Iranian, European Union policy in Central Asia, natural resources: oil and natural gas.

1. WSTĘP

Ze względu na swe geopolityczne położenie oraz bogactwa naturalne obszar Azji Centralnej od wieków pozostawał miejscem gdzie krzyżowały się interesy wielu państw. W XIX wieku o Azję Centralną toczyła się tzw. wielka gra, której stronami były Rosja i Wielka Brytania. W interesie Londynu było m.in. zapewnienie bezpieczeństwa perle korony brytyjskiej zagrożonej możliwością rosyjskiego ataku. Carska Rosja chciała środkowoazjatyckich upraw bawełny, rynków zbytu i poszerzenia strefy swoich wpływów.

Podporządkowanie Azji Centralnej Imperium Rosyjskiemu w XIX wieku, a następnie wiek później ZSRR doprowadziło do wyciszenia rywalizacji. Odżyła ona pod koniec XX stulecia w efekcie rozpadu radzieckiego imperium i powstania na obszarze Azji Centralnej pięciu niepodległych państw: Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu. Warto nadmienić, że azjatyckie republiki radzieckie niechętnie podchodziły do rozwiązania ZSRR, a ich społeczeństwa w referendum na temat przyszłości państwa związkowego opowiedziały się zdecydowanie za jego utrzymaniem. Nie

uchroniło to wschodniego supermocarstwa przed upadkiem, który nastąpił w grudniu 1991 r. w efekcie porozumień białowieskich.

2. MOCARSTWA ZAANGAŻOWANE W AZJI CENTRALNEJ

Po rozpadzie Związku Radzieckiego w 1991 r. w Azji Centralnej zaangażowani są zarówno aktorzy państwowi, jak i pozapaństwowi.

Spośród wielkich mocarstw, obecne są tu Rosja oraz Chiny – kraje bliskie Azji Centralnej pod względem geograficznym. Ważnym „graczem” pozostają również Stany Zjednoczone. Te ostatnie, jako najsilniejszy członek NATO, często w swej polityce na omawianym obszarze wykorzystują stworzone w ramach sojuszu instrumenty, na przykład program Partnerstwo dla Pokoju¹.

W rywalizację angażują się też mocarstwa regionalne czy też selektywne tj. Turcja i Iran, z racji ograniczonych możliwości w mniejszym jednak stopniu. Z kolei uczestniczące w „grze” o Azję Centralną i skupione w Unii Europejskiej państwa Starego Kontynentu często ponad działania indywidualne przedkładają mechanizmy unijne. Zapewnia im to większą efektywność oraz pozwala zająć lepszą pozycję wyjściową w rywalizacji z aktorami często silniejszymi od pojedynczych państw Unii.

Ponieważ niniejszy artykuł traktuje o rywalizacji mocarstw, warto odnieść się do specyficznej mocarstwowości Unii Europejskiej, która nie jest uczestnikiem państwowym, reprezentuje jednak interesy państw wchodzących w jej skład. Na określenie formy uczestnictwa UE w stosunkach międzynarodowych często używa się określenia „mocarstwo cywilne, niewojskowe” tj. normatywne, etyczne, ideologiczne, kładące nacisk na *soft power*².

Dla porządku należy wymienić aktorów pozapaństwowych zaangażowanych w Azji Centralnej. Obok wspomnianych wyżej Unii Europejskiej (ugrupowanie integracyjne) oraz NATO (sojusz wojskowy) są to m.in. korporacje transnarodowe zaangażowane w projekty naftowo-gazowe (m.in. Chevron, Total, BP, Gazprom) oraz organizacje pozarządowe.

¹ Szerzej na temat rywalizacji na Kaukazie i w całej Eurazji zob. np. A.Z. Rubinstein, O.M. Smolansky (eds.), *Regional Power Rivalries in the New Eurasia. Russia, Turkey, and Iran*, New York 1995.

² S. Parzymies, *Unia Europejska jako uczestnik stosunków międzynarodowych*, [w:] *Dyplomacja czy siła? Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych*, red. idem, Warszawa 2009, s. 24. Na temat *soft power* zob. np. J.S. Nye Jr., *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Warszawa 2007.

Równoległe z rywalizacją w Azji Centralnej, współzawodniczące ze sobą państwa współpracują. Jest to związane z rosnącymi współzależnościami oraz zagrożeniami dla bezpieczeństwa omawianego obszaru, ale również państw rywalizujących. Bywa, że przyczyn takich, a nie innych konfiguracji i motywów współpracy należy również szukać w szerszym kontekście międzynarodowym. Nasilenie współpracy obserwuje się m.in. po zamachach z 11 września 2001 r. i rozpoczęciu operacji antyterrorystycznej w Afganistanie, która wpisuje się w szerszy kontekst walki z terroryzmem międzynarodowym i fundamentalizmem religijnym.

2. PRZYCZYNY ZAANGAŻOWANIA

Przyczyny zainteresowania Azją Centralną oraz powody rywalizacji na tym obszarze mają charakter polityczny, militarny, ekonomiczny i kulturalny. Wszyscy wymienieni aktorzy są zainteresowani przede wszystkim zachowaniem, poszerzeniem bądź umocnieniem własnych stref interesów. Według K. Syrojeżkina w Azji Centralnej dochodzi do ścierania się interesów wielkich mocarstw szczególnie w sektorze surowcowym. Odnosi się ono również do: konkurencji w wywieraniu wpływu na liderów państw regionu; rywalizacji firm sektora zbrojeniowo-przemysłowego w zdobywaniu kontraktów na wyposażenie armii państw regionu oraz pomocy w modernizacji sił zbrojnych; tworzenia struktur bezpieczeństwa w regionie; dostępu do strategicznych gałęzi przemysłu, takich jak: energetyka, przetwórstwo, uranu, wydobywanie złota; tworzenia grup nacisku zorientowanych na zainteresowane mocarstwa, tak by miały one wpływ na politykę państw centralno-azjatyckich; współzawodniczenia na polu kultury i edukacji³. Uogólniając wszyscy gracze zainteresowani są: po pierwsze, stabilizacją regionu; po drugie, zdobyciem lub utrzymaniem kontroli nad surowcami kaspijskimi oraz po trzecie, ograniczeniem wpływów rywali.

Wszyscy wymienieni aktorzy mają własne interesy surowcowe w regionie. Współcześnie czynnik ekonomiczny, a dokładniej energetyczny, staje się elementem decydującym o ważności Azji Centralnej i mającej tu miejsce rywalizacji. Wiąże się to m.in. ze zlokalizowanymi tu bogatymi złożami ropy

³ Cyt za: J. Sozański, *Znaczenie geopolityczne Kazachstanu w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Kazachstan. Polityka wewnętrzna i zagraniczna*, red. W. Baluk, Wrocław 2009, s. 98.

naftowej i gazu ziemnego (tabela 1). Znaczenie czynnika energetycznego w rywalizacji prawdopodobnie wzrośnie w związku z niestabilnością w Afryce Północnej, coraz większym otwarciem państw Azji Centralnej oraz głodem energetycznym szybko rozwijających się Chin.

Przez omawiany obszar biegną lub planowane są trasy przesyłowe ropy naftowej i gazu ziemnego, o które również toczona jest rywalizacja.

Tabela 1. Potwierdzone rezerwy gazu ziemnego i ropy naftowej państw Azji Centralnej (stan na koniec 2009 r.)

	gaz ziemny (w bln m3)	w skali świata (w proc.)	ropa naftowa (w mld ton)	w skali świata (w proc.)
Kazachstan	1,82	1,0	5,3	3,0
Turkmenistan	8,10	4,3	0,10	mniej niż 0,05
Uzbekistan	1,68	0,9	0,10	mniej niż 0,05

Źródło: „Natural gas”, *BP Statistical Review of World Energy*, June 2010, http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2010_downloads/natural_gas_section_2010.pdf, marzec 2011; „Oil”, *BP Statistical Review of World Energy*, June 2010, http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2010_downloads/oil_section_2010.pdf, marzec 2011.

Celem zachodnich państw jest budowa alternatywnych wobec rosyjskich rurociągów dostarczających surowce z Azji Centralnej oraz z nadkaspjskiego Azerbejdżanu. Oprócz dywersyfikacji dostaw pozwoli to państwom posiadającym złoża ropy i gazu uniezależnić się od Rosji, chociażby poprzez uzyskanie możliwości ustalanie cen rynkowych na surowce dostarczane własnymi rurami. Jest to wyraźny cios w interesy rosyjskie, gdzie kontrola nad trasami i rynkiem energetycznym państw poradzieckich, a więc i centralnoazjatyckich pozostaje jednym z ważniejszych instrumentów polityki zagranicznej FR. Ponadto dostawy z państw Azji Centralnej są dla Rosji wsparciem realizacji kontraktów z najważniejszym partnerem – Europą.

Kwestia bogatych złóż surowców energetycznych i ich przesyłu pozostaje w ścisłym związku z brakiem stabilności w omawianym regionie oraz w Afganistanie. Wzrost fundamentalizmu islamskiego w tym państwie grozi rozprzestrzenieniem go na sąsiednie kraje muzułmańskie Azji Centralnej, a stąd także na Kaukaz Południowy i wschodzące w skład Rosji republiki północnokaukaskie.

W krajach poradzieckich zamieszkuje znaczny odsetek wyznawców islamu, co sprawia, że hasła fundamentalistów islamskich mogą trafić na podatny grunt. W ośmiu spośród dwunastu państw WNP i we wszystkich państwach centralnoazjatyckich wyznawcy islamu stanowią ponad 10 proc. społeczeństwa⁴: w Azerbejdżanie 93 proc., w Turkmenistanie i Tadżykistanie powyżej 80 proc., w Uzbekistanie i Kirgistanie nieco ponad 70 proc., w Kazachstanie 47 proc., a w Rosji i Gruzji odpowiednio 14 i 10 proc. Rozlanie ekstremizmu muzułmańskiego na północ od Afganistanu jest prawdopodobne również z uwagi na brak skutecznej kontroli granic, zwłaszcza tadżycko-afgańskiej.

Omawiając zagadnienia związane z radykalizmem islamskim w kontekście Azji Centralnej, nie sposób nie wspomnieć o Kotlinie Fergańskiej (na pograniczu Tadżykistanu, Kirgistanu i Uzbekistanu). Działają tam ugrupowania fundamentalistyczne m.in. powiązany z Al-Kaidą Islamski Ruch Uzbekistanu (IRU), wywodząca się z IRU Islamska Unia Dżihadu oraz Partia Wyzwolenia Islamu (Hizb ut-Tahrir). Organizacje te otrzymują wsparcie ze strony państw muzułmańskich.

Brak stabilności w państwach centralno azjatyckich pozostaje istotny nie tylko w związku z pewnością i stabilnością dostaw surowców, ale także w związku z operacją w Afganistanie oraz problem przemytu narkotyków z Afganistanu przez Azję Centralną do Europy.

Kolejną kwestią, która wpływa na zainteresowanie obszarem Azji Centralnej jest wymiar kulturowo-religijny, oddziałujący przede wszystkim na relacje Iranu oraz Turcji z państwami regionu. Jak już wspomniano, większość mieszkańców państw Azji Centralnej wyznaje islam sunnicki, co pod tym względem zbliża je do sunnicką Turcją. Z racji prowincji Sinkiang, położonej w sąsiedztwie Kazachstanu, Kirgistanu i Tadżykistanu, czynnik islamski pozostaje istotny także dla Chin. Największą grupą etniczną tej prowincji są wyznający islam Ujgurzy, etnicznie związani z ludami tureckimi Azji Centralnej. Antychińskie nastroje w Sinkiangu niepokoją Pekin, także w związku z niebezpieczeństwem ruchów separatystycznych.

Pod względem etnicznym i kulturalnym cztery państwa Azji Centralnej są narodami turkojęzycznymi blisko związanymi z Turcją. Jedynie Tadżykistan łączy z Iranem więzy historyczne, kulturowe oraz język.

Obok omówionych przyczyn zainteresowania obszarem Azji Centralnej ważnym czynnikiem pozostają próby demokratyzacji państw tego regionu.

⁴ Muzułmanie żyjący w państwach Azji Centralnej w większości są sunnitami.

Najbardziej zainteresowane wprowadzeniem demokracji w omawianych krajach są Stany Zjednoczone oraz Unia Europejska. Według obu wymienionych aktorów wszelkie procesy związane z demokratyzacją, mogą przyczynić się do stabilizacji i wzmocnienia bezpieczeństwa w omawianym regionie.

3. GŁÓWNE PŁASZCZYZNY RYWALIZACJI

Wymienione mocarstwa rywalizują przede wszystkim w płaszczyźnie: polityczno-wojskowej oraz ekonomicznej. Rywalizacja dotyczy również sfery kulturowej, która z racji konieczności uogólnienia problemu zostanie tu pominięta.

3.1. PŁASZCZYZNA POLITYCZNO-WOJSKOWA

Azja Centralna jest regionem strategicznym, w którym swą obecność i możliwość oddziaływania chcą zapewnić wszyscy państwowi uczestnicy rywalizacji oraz Unia Europejska i NATO. Chiny skupiając się na kwestiach gospodarczych, pozostają bardziej wstrzemięźliwe jeśli chodzi o zaangażowanie w sprawy polityczno-wojskowe czy bezpieczeństwa. Inaczej Rosja, która dążąc do utrzymania dominacji na tym obszarze od początku usiłowała zapewnić swoją obecność wojskową w tych państwach oraz włączyć je w wielostronne struktury polityczno-wojskowe z jej udziałem, takie jak Wspólnota Niepodległych Państw (WNP) czy Układ o Bezpieczeństwie Zbiorowym (UBZ). W Azji Centralnej Rosja ma swoje wojska w Tadżykistanie, Uzbekistanie, Kazachstanie i Kirgistanie⁵. W Tadżykistanie posiada również stację łączności kosmicznej w okolicach Nurka. W Uzbekistanie w 2006 r. Moskwa przejęła dzierżawioną wcześniej przez USA bazę lotniczą w Chanabadzie. Bazę lotniczą posiada również w kirgiskim Kant, natomiast w Kazachstanie dzierżawi kosmodrom Bajkonur oraz dwa poligony atomowe.

Obecność wojsk amerykańskich w regionie wiąże się z następstwami zamachów z 11 września 2001 r., tj. z operacją w Afganistanie. Bliskość geograficzna państw centralnoazjatyckich z tym państwem, wpłynęła na intensyfikację działań Waszyngtonu zorientowanych na rozmieszczenie w regionie własnych baz wojskowych. Na podstawie porozumień dwustronnych w 2001 r.

⁵ Zob. A. Bryc, *Rosja w XX wieku. Gracz światowy czy koniec gry?*, Warszawa 2008, s. 41–43.

Amerykanie otworzyli bazę lotniczą w Kirgistanie (Manas) i w Uzbekistanie (Chanabad)⁶. Ta ostatnia została zamknięta pięć lat później.

USA planuje również otworzyć wojskowe centra szkoleniowe w Tadżykistanie i Kazachstanie. W celu tranzytu ładunków niemilitarnych do Afganistanu USA będą również korzystać z obecnie modernizowanej przez Koreę Południową bazy lotniczej w uzbeckim Nawoi.

O tym, że znaczenie Azji Centralnej dla USA jest istotne może świadczyć wizyta w grudniu 2010 r. amerykańskiej sekretarz stanu Hilary Clinton w Kirgistanie i Uzbekistanie (przy okazji szczytu OBWE w Kazachstanie). Wizyty amerykańskiego przedstawiciela w tych państwach na tak wysokim szczeblu nie było od blisko pięciu lat. Wzrost zainteresowania zwiększeniem amerykańskiej obecności w regionie wiąże się z koniecznością zabezpieczenia alternatywnej, dla niepewnej pakistańskiej, trasy zaopatrzenia operacji w Afganistanie. Dla NATO Uzbekistan jest kluczową trasą Północnego Korytarza Transportowego (Łotwa – Rosja – Kazachstan – Uzbekistan – Afganistan), którą dostarczanych jest około 30 proc. zaopatrzenia dla operacji ISAF i OEF⁷.

Warto zwrócić uwagę, że miesiąc wcześniej w Kazachstanie, Kirgistanie i Uzbekistanie przebywał również dowódca CENTCOM (Centralnego Dowództwa USA). Efektem tej wizyty było m.in. podpisanie uzbecko-amerykańskiego programu współpracy w wymiarze bezpieczeństwa w 2011 roku. Program przewiduje m.in. organizację szkoleń. Pomoc tego rodzaju ma również objąć Kazachstan, gdzie w 2012 r. najprawdopodobniej zorganizowane zostaną kazachsko-amerykańskie manewry w ramach programu Partnerstwo dla Pokoju. O znaczeniu jakie przywiązuje się do dobrych relacji z państwami Azji Centralnej może świadczyć „przymykanie oka” przez Zachód na łamanie praw człowieka w tych państwach, przy jednoczesnym głoszeniu haseł o ich obronie w świecie. Warto przypomnieć, że w 2010 r. Kazachstan sprawował przewodnictwo w OBWE, a prezydent drugiego najsilniejszego państwa środkowoazjatyckiego – Uzbekistanu Islam Karimow w styczniu 2011 r. gościł w Brukseli i spotkał się z przewodniczącym KE, komisarzem ds. energii oraz sekretarzem generalnym NATO.

⁶ Kazachstan m.in. zgodził się na prawo do awaryjnych lądowań amerykańskich samolotów na lotniskach w Chimkent, Lugovoi i Almaty na południowym wschodzie kraju. Zob. *Kyrgyz–U.S. Talks Under Way on New Base Agreement*, „RFE/RL Newsline”, 1.06.2006, Vol. 10, No. 99, Part I.

⁷ *Wizyta prezydenta Uzbekistanu w Brukseli*, „Tydzień na Wschodzie”, 26.01.2011.

Wszelkie zbliżenie państw Azji Centralnej z NATO budzi niepokój Rosji. Jeszcze w latach 90. XX w. Rosja inspirowała budowę eurazjatyckiego odpowiednika NATO, który w rzeczywistości równocześnie był sojuszem wojskowym i systemem bezpieczeństwa zbiorowego⁸. System bezpieczeństwa zbiorowego stanowił dla Rosji sposób zagospodarowania luki bezpieczeństwa jaka powstała na tym obszarze po rozpadzie Związku Radzieckiego. UBZ przyczyniał się również do wzrostu znaczenia FR, która tym sposobem stawała się niejako protektorem państw poradzieckich. W 1992 r. cztery państwa Azji Centralnej (bez Turkmenistanu, który wybrał wariant neutralności) stały się stronami UBZ. Trzy z nich (Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan) utrzymały swoje uczestnictwo w nim także w 1999 r. oraz weszły w skład powstałej w 2002 r. Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ). Do 2006 r. poza OUBZ pozostawał również Uzbekistan, prowadzący w tym okresie politykę skierowaną bardziej na Zachód.

Władze amerykańskie wspierają z kolei (także finansowo) inicjatywy integracyjne części państw WNP (z pominięciem Rosji). Takim ugrupowaniem, które w maju 2006 r. zostało zinstytucjonalizowane i przekształcone w organizację regionalną jest GUUAM/GUAM skupiające obecnie Gruzję, Ukrainę, Azerbejdżan i Mołdowę⁹. W latach 1999–2005 członkiem ugrupowania był Uzbekistan.

Równoległe z działaniami rosyjskimi, USA wspólnie z innymi państwami Zachodu starały się włączyć FR i pozostałe państwa WNP, w tym centralno-azjatyckie, do współpracy z Sojuszem Północnoatlantyckim. Miało to również na celu silniejsze ukierunkowanie Rosji oraz państw „bliskiej zagranicy” na demokratyzację i transformację gospodarki w kierunku wolnego rynku. Jeszcze przed rozpoczęciem dyskusji o rozszerzeniu NATO na rzymskim

⁸ Jak wskazuje nazwa dokumentu był on umową o bezpieczeństwie zbiorowym państw-sygnatariuszy. O takim charakterze traktatu świadczą na przykład zapisy pozostające w zgodzie z KNZ m.in. o niestosowaniu siły lub groźby jej użycia i rozwiązywaniu sporów środkami pokojowymi (art. 1 i 2). Warto zwrócić jednak uwagę na art. 4 Traktatu. W tej części dokumentu znajduje się zapis, iż napaść na jedno z państw-sygnatariuszy będzie tożsama z napaścią na wszystkie państwa-strony układu. Te ostatnie w momencie zaistnienia tego rodzaju sytuacji podejmą odpowiednie kroki mające na celu odparcie ataku i zbiorową obronę. Art. 4 wskazuje zatem, że UBZ oprócz charakteru porozumienia o bezpieczeństwie zbiorowym pozostawał również sojuszem wojskowym. Zob. Traktat o bezpieczeństwie zbiorowym, 15 maja 1992 r., http://www.odkb.gov.ru/start/index_azbengl.htm, marzec 2011.

⁹ Obecnie oficjalna nazwa struktury to Organizacja na Rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM.

szczytce Sojuszu w listopadzie 1991 r. podjęto decyzję o utworzeniu Północnoatlantyckiej Rady Współpracy (NACC), która stała się forum współpracy państw członkowskich NATO oraz krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Po upadku ZSRR do NACC dołączyły państwa członkowskie WNP. 29 maja 1997 r. NACC została przekształcona w Radę Partnerstwa Euroatlantyckiego (EAPC). Współpracowały one również z NATO w ramach powołanego w 1994 roku Partnerstwa dla Pokoju (PdP).

Tabela 2. Państwa Azji Centralnej uczestniczące w programie Partnerstwo dla Pokoju oraz PARP

	Rok przystąpienia do PdP	Rok przystąpienia PARP
Kazachstan	1994	2002
Kirgistan	1994	2007
Tadżykistan	2002	–
Turkmenistan	1994	–
Uzbekistan	1994	2002

Celem PdP jest podniesienie zdolności i możliwości prowadzenia operacji pokojowych pod egidą ONZ oraz OBWE m.in. poprzez wspólne planowanie, ćwiczenia i manewry oraz zapewnienie demokratycznej kontroli sił zbrojnych. Oprócz Rosji w programie PdP uczestniczą wszystkie pozostałe państwa WNP. Współpraca realizowana jest w oparciu o indywidualne programy partnerstwa (IPP) i umowy dwustronne. Oprócz tego trzy z państw Azji Centralnej tj. Kazachstan, Kirgistan i Uzbekistan przystąpiły do PARP (Proces Planowania i Oceny PdP). Jego zadaniem jest promowanie interoperacyjności poprzez określenie wymagań i zdolności dla uczestników biorących udział w natowskich operacjach. PARP obejmuje również mechanizm oceny podjętych zobowiązań. Instrumentem PdP, z którego korzystają państwa Azji Centralnej jest Fundusz Powierniczy PdP. Jego środki są kierowane na wsparcie reform systemu obronnego. Dla omawianych państw w ramach z funduszu przeznaczonych zostało 13 mln EUR. Warto również wspomnieć, że na szczycie NATO w Stambule w 2004 r. państwa członkowskie uznały budowę partnerstwa z państwami obszar Kaukazu i Azji Centralnej za priorytetowy. Wtedy też ustanowiono Specjalnego Przedstawiciela sekretarza generalnego NATO w regionie (jego mandat obejmuje region Kaukazu i Azji Centralnej). Od grudnia 2010 r. jest nim James Appathurai. Od 2005 r. Specjalnego Przedstawiciela w omawianym regionie ma również UE. Jest nim Pierre Morel.

Również dystansujący się wobec współpracy z NATO Turkmenistan, po śmierci w 2006 r. prezydenta Saparmurata Nijazowa podjął kontakty z NATO. Wyrazem tego może być udział nowego przywódcy G. Berdimuhammedowa w szczycie NATO w Bukareszcie w kwietniu 2008 r.

Pozostając w sferze wojskowej należy wspomnieć, że FR, Stany Zjednoczone i Chiny świadczą pomoc wojskową poszczególnym państwom regionu. Pomoc ta przejawia się w formie szkoleń organizowanych dla armii oraz dostarczaniu na preferencyjnych warunkach uzbrojenia. Tego typu aktywność państw trzecich w regionie, postrzeganym przez Rosję w kategoriach jej strefy wpływów, narusza budowę zintegrowanego systemu obronnego opartego na sprzęcie rosyjskim. Przeciwdziała również dążeniom Rosji zorientowanym na uzależnienie państw „bliskiej zagranicy” od dostaw rosyjskiej amunicji i części zamiennych.

Dla Azji Centralnej wsparcie finansowe na cele wojskowe było i wciąż jest przekazywane w ramach wielu grantów i programów amerykańskich, m.in. Foreign Military Financing Program (FMF) czy International Military Education and Training Program (IMET)¹⁰. Wymienione inicjatywy obejmują głównie granty dla rządów, na sfinansowanie zakupu amerykańskiej broni, opłatę serwisu i szkoleń. Środki z tych funduszy wspierają również działania na rzecz nieprolifracji BMR, walki z terroryzmem i kontroli granic oraz walkę z handlem narkotykami.

Tabela 3. Środki przeznaczone w ramach Foreign Military Financing dla państw Azji Centralnej w latach 2000–2010 (w USD)

	2000	2002	2004	2006	2008	2009	2010
Kazachstan	1 500 000	4 750 000	–	3 465 000	1 339 000	4 500 000	3 000 000
Kirgistan	1 000 000	11 000 000	4 075 000	1 881 000	843 000	800 000	3 500 000
Tadżykistan	–	3 700 000	1 995 000	495 000	372 000	740 000	1 500 000
Turkmenistan	600 000	–	500 000	297 000	–	150 000	2 000 000
Uzbekistan	1 750 000	36 207 000	2 980 000	–	–	–	–

Źródło: L. Lumpe, *U.S. Military Aid to Central Asia, 1999–2009: Security Priorities*

¹⁰ Pomoc USA dla państw Azji Centralnej w nadchodzących latach prawdopodobnie zostanie zmniejszona. Dla ośmiu państw Zakaukazia i Azji Centralnej ogólny budżet pomocowy zmniejszy się w 2012 r. do 233 mln USD. Wsparcie z programów na cele wojskowe dla tych samych państw również zostanie ograniczone o około 8 proc. w porównaniu z 2010 rokiem. Mimo ograniczeń największe wsparcie w 2012 r. (choć też mniejsze niż w 2010 roku) otrzyma Kirgistan i Tadżykistan. Państwem Azji Centralnej, które w 2012 r. otrzyma większą pomoc od tej z 2010 jest Kazachstan. Zob. „Proposed US Budget Trims To Caucasus, Central Asia”, 26.02. 2011, <http://www.eurasianet.org/print/62965>, marzec 2011.

Trump Human Rights and Diplomacy, Central Eurasia Project, Open Society Foundation, Occasional Paper Series, No. 1, October 2010, s. 15.

Wsparcie wojskowe płynie również z Rosji oraz z Chin. Moskwa od lat stosuje np. praktykę obniżania opłat za naukę w rosyjskich szkołach oficerskich dla studentów z państw OUBZ. Zachęca to państwa do współpracy z FR, ma również pomóc w zbliżeniu standardów funkcjonujących w armiach narodowych państw WNP. Rosja sprzedaje również państwom OUBZ uzbrojenie po preferencyjnych cenach lub po prostu oddaje je za darmo. Tadżykistan otrzymał w ten sposób cztery szkoleniowo-bojowe samoloty L-39. W 2005 r. prezydent Putin obiecał Kirgistanowi pomoc wojskową w wysokości 5 mln USD¹¹. W 2006 r. Duszanbe otrzymało za darmo cztery samoloty: dwa Mi-23 oraz dwa Mi-8. Według słów Władimira Putina techniczna pomoc dla tadżyckiego wojska w 2006 r. wyniosła 26 mln USD¹².

Chiny w ten sposób wspierają przede wszystkim Kirgistan, Kazachstan oraz Uzbekistan. Robią to w celu przeciwdziałania tendencjom separatystycznym w prowincji Sinkiang. Warto nadmienić, że od 2000 r. materialna i techniczna chińska pomoc dla sił zbrojnych Kazachstanu wyniosła 3 mln USD. Pomijając wielostronne ćwiczenia wojskowe w ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy (SOW), współpraca bilateralna z państwami Azji Centralnej przybiera przede wszystkim formę wparcia technicznego i szkoleniowego. W latach 1997–2003 Astana otrzymała od Chin 30 mln CNY w ramach pomocy technicznej, urządzeń komunikacyjnych i samochodów transportowych¹³. Natomiast Tadżykistan między w latach 1993–2008 otrzymał od Chin pomoc wartą 15 mln USD, a w roku następnym kolejne 1,5 mln¹⁴. Na mocy porozumienia z 2002 r. Kirgistan uzyskał od Pekinu techniczną pomoc na cele wojskowe w wysokości 1,2 mln USD, a w 2008 roku dostał wyposażenie wojskowe dla kirgiskich służb granicznych warte około 700 tys. USD¹⁵.

¹¹ Więcej na temat współpracy wojskowej Rosji z państwami Azji Centralnej zob. np. V. Paramonov, O. Stolpovski, *Russia and Central Asia: Bilateral Cooperation in the Defense Sector*, Advanced Research and Assessment Group, Central Asian Series, May 2008.

¹² A. Matweew, *Wojennaja pomoszcz – zaszczet Moskwy*, „Wojenno-promysliennyj kurier”, 31.10.2007, No. 42 (208), <http://www.vpk-news.ru/articles/1905>, marzec 2011.

¹³ S. Peyrouse, *Military Cooperation between China and Central Asia: Breakthrough, Limits, and Prospects*, „China Brief”, 5.03.2010, Vol. X, Issue 5, s. 11. Zob. również: V. Paramonov, O. Stolpovski, *Chinese Security Interests in Central Asia*, Advanced Research and Assessment Group, Central Asian Series, May 2008.

¹⁴ S. Peyrouse, op.cit., s. 11.

¹⁵ Ibidem.

Stany Zjednoczone, podobnie jak UE, przeznaczają również znaczne środki na demokratyzację państw regionu oraz reformy wolnorynkowe. Służy temu na przykład amerykański Freedom Support Act (FSA) przyjęty przez Kongres w październiku 1992 r. Celem FSA jest wsparcie dla demokratycznych i wolnorynkowych reform, m.in. poprzez demilitaryzację oraz pomoc techniczną, pomoc w budowie społeczeństw obywatelskich, rozwój i wsparcie organizacji pozarządowych, partii politycznych i niezależnych mediów.

Tabela 4. Środki przeznaczone w ramach Freedom Support Act dla państw Azji Centralnej w latach 2000–2010 (w USD)

	2000	2002	2004	2006	2008	2010
Kazachstan	44 826 000	47 315 000	33 342 000	24 750 000	14 879 000	10 400 000
Kirgistan	30 064 000	71 989 000	36 238 000	29 029 000	25 046 000	46 000 000
Tadżykistan	9 926 000	56 372 000	24 451 000	23 760 000	25 789 000	42 500 000
Turkmenistan	6 195 000	11 398 000	5 700 000	4 950 000	5 455 000	12 500 000
Uzbekistan	20 042 000	118 190 000	35 888 000	17 820 000	8 405 000	8 250 000

Źródło: L. Lumpe, op.cit., s. 15.

Efektywność FSA wydaje się niska. Wszystkie państwa Azji Centralnej pozostają państwami autorytarnymi, w których prawa obywatelskie i prawa człowieka nie są przestrzegane.

Duże środki na ten sam cel tj. demokrację i rozwój przeznaczane są także przez UE na przykład od 1991 r. w ramach programu TACIS (Technical Assistance for CIS). W latach 2000–2005 wydatki w ramach TACIS dla państw Azji Centralnej wyniosły 152 mln EUR¹⁶. Współpraca UE z państwami Azji Centralnej opiera się na Układach o Partnerstwie i Współpracy¹⁷. W 2007 roku przyjęto także dokument „Unia Europejska i Azja Centralna: Strategia nowego partnerstwa”¹⁸.

Aktywność państw Zachodu w promocji demokracji w państwach Azji Centralnej wywołuje poważny niepokój FR, której celem jest utrzymanie,

¹⁶ A. Szeptycki, Sz. Kardaś, *Polityka UE wobec Europy Wschodniej, Kaukazu Południowego i Azji Środkowej*, [w:] S. Parzymies (red.), op.cit., s. 241.

¹⁷ Podpisały je Kazachstan w styczniu 1995 r. (wszedł w życie w lipcu 1999 r.), Kirgistan w lutym 1995 r. (wszedł w życie w lipcu 1999 r.), Uzbekistan w czerwcu 1996 r. (wszedł w życie w lipcu 1999 r.), Tadżykistan w październiku 2004 r. (wszedł w życie w styczniu 2010 r.). Porozumienie z Turkmenistanem zostało podpisane, jednak nie weszło w życie z powodu wewnętrznej sytuacji politycznej w tym państwie.

¹⁸ Zob. *The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership*, October 2007, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/EU_CtrlAsia_EN-RU.pdf, marzec 2011.

w możliwie jak największej liczbie państw proradzieckich, przywódców skłonnych do bliskiej współpracy z Rosją i wzorujących ustrój polityczny swych krajów na rosyjskiej wersji demokracji.

W kwestiach ustrojowych w opozycji wobec rozwiązań zachodnich stoi Iran. Jest on republiką islamską. Władze Iranu chętnie widziałyby w państwach Azji Centralnej kontynuatora irańskiego modelu ustrojowego. Podobnie Turcja kreuje się na wzór do naśladowania jeśli chodzi o islamski wzór demokracji i rozwoju.

Wydaje się jednak, że żadne z państw Azji Centralnej nie wprowadzi modelu tureckiego czy irańskiego, tym bardziej, że są to świeckie reżimy autorytarne, „zasiedziały” w tradycji radzieckiej. Ona jest dla tamtejszych społeczeństw bardziej znana. Nie bez znaczenia są tu również obawy przed fundamentalizmem islamskim. Ponadto w odniesieniu do Iranu państwa centralnoazjatyckie mogą czuć swoisty brak pewności co do jego intencji. Z jednej strony Iran odwołuje się bowiem do solidarności muzułmańskiej, a z drugiej na przykład w konflikcie karabaskim popiera chrześcijańską Armenię. Być może Kirgistan, gdzie w 2010 r. wprowadzono ustrój parlamentarny skorzysta ze wzorców tureckich.

Jak wspomniano, Turcja i Iran pozostają na razie mniej liczącymi się uczestnikami rywalizacji – angażują się głównie w wymiarze gospodarczym, choć ambicje skierowane na wzrost zaangażowania w sferze politycznej mają obydwa państwa. Warto nadmienić, że również Turcja wspiera państwa Azji Centralnej dostawami broni. W 2000 r. zawarła porozumienie o współpracy wojskowej z Uzbekistanem i Kirgistanem, a w 2002 r. wsparła Kazachstan kwotą 1 mln USD przeznaczoną na cele wojskowe. Rok później Astana otrzymała kolejne półtora mln USD. W 2005 r. Turcja wsparła także kazachskie wojsko ponad 1 mln USD.

3.2. PŁASZCZYZNA GOSPODARCZA

Jak wcześniej wspomniano, Azja Centralna jest postrzegana przede wszystkim przez pryzmat zasobów surowcowych i możliwości tranzytowych całego regionu. Z tego powodu swoją obecność umacniają tu wszyscy wymienieni na wstępie aktorzy.

Mimo tego, że możliwości kredytowe Rosji w porównaniu z amerykańskimi czy nawet chińskimi są mniejsze pozostaje ona istotnym partnerem handlowym państw centralnoazjatyckich. Udziela również kredytów, straciła jednak

pozycję głównego pożyczkodawcy państw poradzieckich, w tym i centralno azjatyckich. W 2009 r. Moskwa przyznała kredyty stabilizacyjne m.in. Kirgistanowi (150 mln USD bezzwrotnego grantu, 300 mln USD niskooprocentowanego kredytu)¹⁹. W zamian Kirgistan miał przyspieszyć zamknięcie amerykańskiej bazy w Manas (baza nadal działa).

Z racji toczącej się na obszarze Azji Centralnej rywalizacji o dostęp do surowców naturalnych i tras ich przesyłu rośnie liczba rurociągów pozostających poza kontrolą rosyjską. W związku z tym, Moskwa stara się torpedować projekty tego rodzaju lub utrudniać ich budowę. Pomijając wykorzystanie gróźb czy nacisków czyni to choćby poprzez zawieranie długoterminowych kontraktów na dostawy surowców do Rosji, tak by nie starczało ich na konkurencyjne projekty. Warto nadmienić, że FR próbuje również skupić wokół siebie państwa poradzieckie w organizacjach o charakterze gospodarczym. Ograniczając współpracę w ramach mało efektywnych struktur, takich jak WNP, Rosja położyła nacisk na integrację „chętnych” tj. na przykład w ramach Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej (WPG) skupiającej obok Rosji, Białoruś i Kazachstan. Po fiasku pierwotnego projektu z 2003 r. (Ukraina nie ratyfikowała porozumienia o WPG) trzy państwa powróciły do pomysłu w 2009 r. WPG ma zacząć funkcjonować w 2012 r. jako wspólny rynek. Obecnie stan integracji znajduje się w fazie unii celnej. Celem działań FR oprócz korzyści, takich jak poszerzenie rynków zbytu jest ograniczenie możliwości Mińska i Astany uczestnictwa w obecnych i przyszłych projektach integracyjnych proponowanych przez Zachód lub Chiny.

Państwa Azji Centralnej od 1992 r. należą również do Organizacji Współpracy Gospodarczej (ECO) skupiającej państwa muzułmańskie. ECO została powołana w 1985 r. przez Iran, Pakistan i Turcję. Oprócz wymienionych państw w jej skład wchodzi również Afganistan i Azerbejdżan. Celem organizacji jest wspieranie współpracy w wymiarze gospodarczym, technicznym i kulturalnym. ECO nie odznacza się znaczną efektywnością, również z racji często sprzecznych interesów Iranu, Turcji i Azerbejdżanu, a wcześniej sporu wokół statusu Morza Kaspijskiego.

Rywalizacja o wpływy w regionie obok walki o surowce i drogi ich transportu jest również związana z pomocą ekonomiczną, która pozwala umacniać pozycję i prestiż w danym państwie oraz regionie²⁰.

¹⁹ W. Konończuk, *Rosja wykorzystuje kryzys dla zwiększenia wpływów w państwach WNP*, „Tydzień na Wschodzie”, 11.02.2009.

²⁰ W tym miejscu pominięta zostanie pomoc finansowa przeznaczona na cele wojskowe.

Pomoc ekonomiczna jest przekazywana państwom Azji Centralnej przede wszystkim przez Stany Zjednoczone i UE, ale także Chiny. Tego rodzaju aktywność, w mniejszym stopniu podejmują również Turcja oraz Iran. Amerykańska pomoc jest przekazywana na przykład w ramach wspomnianego już Freedom Support Act. Inną amerykańską inicjatywą wspierającą obok państw omawianego regionu również państwa Zakaukaskie jest Silk Road Strategy Act (SRSA). Został on przyjęty przez amerykański Kongres w marcu 1999 r. Jego celem jest zmniejszenie amerykańskiego uzależnienia od dostawców z regionu Zatoki Perskiej poprzez budowę tras przesyłowych surowców kaspjskich. Celem SRSA jest również uniezależnienie wymienionych państw od Rosji i umocnienie ich suwerenności, wdrożenie demokracji oraz przestrzegania praw człowieka, a pośrednio również wzmocnienie pozycji Stanów Zjednoczonych w regionie. W ramach Silk Road Strategy Act USA zobowiązały się do wsparcia planowania, promowania i finansowania budowy infrastruktury komunikacyjnej, transportowej tj. autostrad, portów, ale również tras przesyłu gazu i ropy.

Zaangażowanie USA w umocnienie gospodarcze państw centralnoazjatyckich i uniezależnienie od rosyjskich tras przesyłowych jest równolegle wspierane przez działalność UE, głównie w ramach wspomnianego już TACIS oraz programów: TRACECA (Transport Corridor Europe – Caucasus – Asia) oraz INOGATE (Intrastate Oil and Gas Transmission to Europe). Programy te mają m.in. zagwarantować wsparcie finansowe i pomoc w reformach gospodarczych. Celem jest również ożywienie korytarza transportowego Europa – Kaukaz – Azja i jego połączenie z paneuropejskimi obszarami transportowymi surowców strategicznych poprzez budowę alternatywnych wobec rosyjskich dróg transportu. To dałoby szansę państwom UE na przynajmniej częściowe uniezależnienie od dostaw rosyjskiego gazu, którego trasy przesyłowe wiodą w większości przez FR. W programie TRACECA oprócz państw Kaukazu Południowego, Bułgarii, Rumunii, Mołdowy, Ukrainy i Turcji uczestniczą cztery państwa Azji Centralnej: Kazachstan, Tadżykistan, Uzbekistan i Kirgistan. W INOGATE oprócz wymienionych udział bierze także Białoruś i Turkmenistan.

Warto nadmienić, że równolegle do aktywności państw Zachodu, Turcja i Iran starają się rozwijać i wzmacniać swoje stosunki gospodarcze w regionie. Robią to m.in. poprzez wymianę handlową, ale również zaangażowanie w kosztowne inwestycje. Z racji sąsiedztwa z Turkmenistanem Iran przywiązuje szczególne znaczenie do stosunków z Aszchabadem. Jeszcze w 1996 r.

oba państwa połączyła trzystukilometrowa kolej. Od 1997 r. działa finansowany w 90 procentach przez Iran dwustukilometrowy rurociąg (Korpeje – Kordkuy). W 2010 r. otwarty został także trzydziestokilometrowy gazociąg z Turkmenistanu do Iranu, a Irański Islamski Bank Rozwoju finansuje budowę turkmeńskiego odcinka linii kolejowej Kazachstan – Turkmenistan – Iran. Oprócz poważnych projektów w Turkmenistanie, na początku 2011 r. Iran rozpoczął wartość blisko 300 mln USD inwestycję budowlaną dwóch zakładów cementowych w Tadżykistanie. Jest to kolejne przedsięwzięcie, którego celem jest zapewnienie większego wpływu w regionie. Już dziś Iran inwestuje 180 mln USD w budowę tadżyckiej elektrowni wodnej (Sangtuda-2) o mocy 220 MV na rzece Wachs oraz udzielił 30 mln USD pożyczki i grantów na budowę pięciokilometrowego tunelu łączącego Duszanbe z północnym Tadżykistanem²¹.

Z racji szybkiego tempa rozwoju coraz poważniejszym rywalem w walce o surowce w ogóle i w Azji Centralnej w szczególności jest Państwo Środka. Obszar ten jest atrakcyjnym zapleczem surowcowym dla Chin. W marcu 2011 r. podczas wizyty prezydenta N. Nazarbajewa w Chinach zawarto szereg umów o współpracy gospodarczej z Kazachstanem, w tym o udzieleniu przez Chiny kredytów o wartości ponad 2 mld USD. Obecnie 1,6 mld jest przeznaczonych na budowę kompleksu gazowo-chemicznego Atyrau²². Oba państwa zawarły również porozumienie o zagospodarowaniu kluczowego dla budowanego gazociągu Kazachstan – Chiny złoża Urichtau. Warto dodać, że dotąd jedynym importerem Kazachstańskiego surowca była Rosja. W grudniu 2010 r. rozpoczęto budowę gazociągu Beineu (wybrzeże Morza Kaspijskiego) – Szymkent (na południu Kazachstanu), który jest drugim odcinkiem najdłuższego gazociągu świata Azja Centralna – Chiny (7 tys. długości). Jego budowa zmniejszy zależność Kazachstanu od dostaw uzbeckich. Daje też możliwość zarabiania na surowcu i uniezależnienia w tej materii od Rosji. Chiny próbują również realizować ideę tzw. żelaznej drogi jedwabnej tj. kolejowego połączenia Chin z Europą przez Azję Centralną. Ułatwiłoby to ChRL wymianę handlową z państwami regionu i jednocześnie zwiększyło dostęp do surowców. Podczas wspomnianej już wizyty prezydenta Nazarbajewa w Chinach w 2011 r. oba państwa zdecydowały się zbudować opartą na chińskiej

²¹ A. Sodiqov, *Iran Build Cement Plants in Tajikistan*, „Central Asia-Caucasus Institute Analyst”, 2.02.2011.

²² *Kazachstan stara się poszerzać współpracę z Chinami poza obszar energetyczny*, „Tydzień na Wschodzie”, 2.03.2011.

technologii szybkobieżną kolej między obecną stolicą Kazachstanu a Ałmaty. Państwa porozumiały się także co do współpracy w dziedzinie nuklearnej. Astana zobowiązała się dostarczyć Chinom 55 tys. ton uranu²³. Współpraca między Chinami a Kazachstanem przynosi korzyści obu stronom. Chinom daje dostęp do złóż i wzmacnia ich rolę w regionie. Dla Kazachstanu jest sposobem równoważenia wpływów innych państw.

Śmierć Saparmurada Nijazowa w 2006 roku i przejęcie władzy przez Gurbangulę Berdymuhammedowa pociągnęło za sobą większe otwarcie na świat Turkmenistanu, najbogatszego pod względem złóż gazu ziemnego z państw Azji Centralnej. Do 2006 r. Aszchabad skupiał się na dobrych stosunkach z Rosją. Obecnie obserwuje się coraz szerszą współpracę z Iranem i Chinami. Wspomina się również o możliwości wpompowania turkmeńskiego surowca w projekty zachodnie.

Przechodząc do gospodarczego zaangażowania Ankary w Azji Centralnej, tureckie firmy są obecne głównie w branży budowlanej i tekstylnej. W Tadżykistanie inwestycje tureckich firm wynoszą około 400 mln USD, w Turkmenistanie 1,5 mld USD. Turcja udzieliła w sumie państwom Azji Centralnej 1,2 mld USD kredytów. W interesie Turcji jest eksport surowców kaspijskich przez jej terytorium do Europy. Z tego też powodu popiera projekty zachodnie, przede wszystkim Nabucco. Pozytywnie odniosła się też do alternatywnego wobec Nabucco rosyjskiego rurociągu South Stream.

4. POLA WSPÓŁPRACY

Równoległe z rywalizacją z jaką mamy do czynienia na obszarze Azji Centralnej państwa w nią zaangażowane podejmują współpracę. Ma ona miejsce między wybranymi państwami i w określonych dziedzinach. Jak wspomniano na wstępie jest to m.in. konsekwencją rosnących współzależności, ale także zagrożeń, które dotyczą wszystkich zaangażowanych w regionie uczestników. Bywa też tak, że mocarstwa samodzielnie, poprzez własne instrumenty działają na tym samym polu realizując wspólne interesy.

Wśród kwestii, co do których zaangażowane w regionie państwa współpracują (w różnych konfiguracjach) współdziałając także z państwami Azji Centralnej należy wymienić przede wszystkim: współpracę na rzecz nieproli-

²³ R. Muzalevsky, *Nazarbayew's visit to China reveals Kazakhstan's balancing strategy*, „Central Asia-Caucasus Institute Analyst”, 3.02.2011.

feracji broni jądrowej, walkę z terroryzmem międzynarodowym i współdziałanie na rzecz ograniczenia wpływów USA w regionie.

Elementy współdziałania dostrzegalne były również w kontekście wojny domowej w Tadżykistanie (w latach 1992–1997). Głównym mediatorem w konflikcie była Rosja. Oprócz niej w negocjacje zaangażowane byli ONZ, OBWE, Uzbekistan oraz Iran. Silny nacisk Moskwy i Teheranu przyspieszyły proces pokojowy. Co istotne, Iran nie udzielał wsparcia islamskiej opozycji. Działo się tak gdyż stabilizacja sytuacji w Tadżykistanie leżała w interesie tak Moskwy, jak i Teheranu. Jak pisze Agnieszka Bryc, pozwoliłoby to obu państwom na intensyfikację własnych działań w sąsiednim Afganistanie, gdzie talibowie zagrażali wspieranemu przez te państwa Sojuszowi Północnemu Massuda²⁴.

Za współdziałanie na rzecz nieprolifracji broni jądrowej można uznać choćby rosyjsko-amerykańskie zabiegi na rzecz przekazania Rosji radzieckiej broni atomowej przez Kazachstan (oraz Ukrainę i Białoruś), a także uruchomienie przez Waszyngton w 1991 r. programu Nunna-Lugara. Celem inicjatywy było: niszczenie i demontaż broni, kontrola zabezpieczenia broni jądrowej oraz materiałów rozszczepialnych, a także demilitaryzacja i konwersja sprzętu²⁵.

W kontekście wojny z terroryzmem należy wspomnieć o zadeklarowanej przez prezydenta Władimira Putina pomocy dla USA. Dotyczyła ona m.in. wymiany informacji wywiadowczych o bazach w Afganistanie, udostępnienia przestrzeni powietrznej dla pomocy humanitarnej. Współpraca rosyjsko-amerykańska w walce z terroryzmem nie zaczęła się jednak dopiero po 11 września, ale właśnie wtedy została zintensyfikowana. W maju 2002 r. utworzono na przykład wspólną amerykańsko-rosyjską grupę roboczą ds. walki z międzynarodowym terroryzmem.

Trzy państwa Azji Centralnej: Uzbekistan, Kirgistan i Tadżykistan również udostępniły swą przestrzeń powietrzną. Przychylne stanowisko także w odniesieniu do czasowego przebywania przez wojska USA w państwach Azji Centralnej zajęła Rosja oraz Chiny²⁶. Z czasem oba kraje zaczęły naciskać na Biszkek, Taszkent oraz Stany Zjednoczone w celu zamknięcia baz i stopniowego wycofywania wojsk amerykańskich.

²⁴ A. Bryc, *Rosja...*, s. 58.

²⁵ M. Raś, A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo obszaru WNP*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, red. R. Zięba, Warszawa 2008, s. 334.

²⁶ A. Bryc, *Polityka [USA] wobec Rosji i innych państw poradzieckich*, [w:] *Polityka zagraniczna USA po zimnej wojnie*, red. J. Zając, Toruń 2005, s. 74.

W walkę z terroryzmem zaangażowana jest również powstała w 2001 r. Szanghajska Organizacja Współpracy. Obok Rosji i Chin skupia ona Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan i Uzbekistan. W 2001 r. w ramach SOW zawarta została kkonwencja na rzecz walki z terroryzmem, separatyzmem i ekstremizmem. Powołano również Regionalną Strukturę Antyterrorystyczną. Należy nadmienić, że w Chinach i Uzbekistanie za terroryzm orzekana i wykonywana jest kara śmierci. Z racji autorytarnego ustroju tych państw istnieje niebezpieczeństwo wykorzystywania argumentu walki z terroryzmem do zwalczania opozycji.

Również WNP angażuje się w walkę z terroryzmem. We wrześniu 1999 r. Rada Ministrów Obrony Wspólnoty zdecydowała się podjąć współpracę w walce z terroryzmem. W konsekwencji w czerwcu 2000 r. otwarto Centrum Antyterrorystyczne, które zajmuje się gromadzeniem i wymianą danych na temat organizacji prowadzących działalność uznaną za terrorystyczną.

Za przejaw współpracy można również uznać zgodę stałych członków Rady Bezpieczeństwa NZ na operację w Afganistanie w 2001 r.

Należy podkreślić, że problem terroryzmu bywa również wykorzystywany instrumentalnie przez państwa regionu i mocarstwa zaangażowane w realizację²⁷.

Współdziałanie w ograniczeniu wpływów USA jest podejmowane przede wszystkim przez Rosję, Chiny i Iran. Działanie tego rodzaju wpisuje się w szerszy kontekst międzynarodowy. Nieantagonizowanie Rosji przez Iran oraz współpraca w ograniczaniu wpływów USA w regionie wiążą się ze złymi stosunkami na linii Teheran – Waszyngton oraz z rosyjską pomocą w budowie irańskiej elektrowni jądrowej Buszerze. Wydaje się, że w dalszej perspektywie zgodne działanie Chin i Rosji, także w ramach SOW, może napotkać szereg trudności. Wzrost znaczenia Chin w regionie i w świecie może stać się także źródłem sporów w łonie SOW.

5. KONKLUZJE

Rozgrywająca się obecnie w Azji Centralnej „nowa wielka gra” pod wieloma względami różni się od tej z XIX wieku. Jest to również walka o wpływy i realizację własnych interesów. Jej przyczyny, liczba i typ uczestników uległy jednak zmianie.

²⁷ Zob. K. Strachota, M. Flkowski, *Dżihad i Nowa Wielka Gra. Paradoksy zagrożenia wojującym islamem w Azji Centralnej*, „Punkt Widzenia”, styczeń 2010.

Podsumowując, dwaj słabsi „gracze” zaangażowani w omawianym regionie tj. Iran i Turcja realizują swoje interesy starając się nie antagonizować Rosji. W zdecydowanie mniejszym stopniu dotyczy to USA. W dłuższej perspektywie czasu i przy dalszym wzroście potęgi chińskiej prawdopodobne jest zwiększenie zaangażowania Pekinu w Azji Centralnej nie tylko w płaszczyźnie ekonomicznej, ale także politycznej i wojskowej. Wiele wskazuje również na to, że Chiny staną się głównym rywalem Rosji w regionie, być może najważniejszym nawet od Stanów Zjednoczonych.

Odnosnie aktywności Unii Europejskiej, nie jest ona pierwszoplanowym „graczem” na tym obszarze. Często w swych działaniach współdziała ze Stanami Zjednoczonymi, choć trzeba mieć świadomość, że do zamachu terrorystycznego z 11 września 2001 r. i rozpoczęcia operacji w Afganistanie obszar Azji Centralnej nie należał do priorytetowych kierunków polityki zagranicznej ani Unii Europejskiej, ani USA. Obecnie strategiczne położenie państw Azji Centralnej niedaleko działań zbrojnych w Afganistanie ma wpływ na powodzenie operacji ISAF i EOF.

Państwa centralnoazjatyckie są przedmiotem gry, nie pozostają jednak bierne. Coraz częściej i coraz umiejętniej wykorzystują swoje atuty i wygrywają różnice między mocarstwami zaangażowanymi w regionie. Pragnąc czerpać korzyści ze swoich bogactw naturalnych czy swego położenia geopolitycznego, chcąc nie chcąc działają wbrew interesom Moskwy, gdyż ograniczają jej monopol oraz wpływy w regionie. Nie bez znaczenia jest tu również rywalizacja między dwoma państwami Azji Centralnej – Uzbekistanem i Kazachstanem. Ich niekiedy sprzeczne interesy i wzajemne animozje obu prezydentów utrudniają współdziałanie państw regionu oraz pozwalają przede wszystkim Rosji wykorzystywać je do realizacji własnych celów.

Z racji szybkiego rozwoju gospodarczego Chin zapotrzebowanie na surowce centralnoazjatyckie będzie rosło. Równocześnie energetyczne potrzeby Europy nie będą raczej malały. Niepewność rozwoju sytuacji w Afryce Północnej także zwiększa prawdopodobieństwo umocnienia pozycji państw Azji Centralnej na energetycznej mapie świata oraz utrzymania, a być może zintensyfikowania i zdynamizowania zachodzącej tam rywalizacji.

SUMMARY

Region of Central Asia is one of many areas of the world, in which interests of western countries especially the United States (but also the EU), Russia and China are crossing. Turkey and Iran being a participant of “the New Great Game” are not yet the main players in the regional competition.

The rivalry concerns mainly on economic dimension (natural gas and oil resources) but relates as well to political, military and security issues.

At the same time there is several areas of cooperation between Russia and Iran, Moscow and Beijing or even between whole participants of the rivalry. Such an cooperation occurs for example in common efforts connected with the war on international terrorism or against drug trafficking. Furthermore Russia, Iran and China are worried about the increasing role of United States in Central Asia countries.

Despite the rivalry, which takes place in Central Asia and decreasing Russian role in this region, Moscow is still the important player, mainly because it controls so far a considerable part of Central Asian pipelines and has located there military bases.